

BARTOSZ DRZEWIECKI, KATARZYNA PEKACKA-FALKOWSKA

TORUŃSKA USTAWA APTEKARSKA Z 1623 R.

W ostatnich latach, po krótkim okresie stagnacji, nowożytnie prawodawstwo farmaceutyczne i organizacja aptekarstwa w miastach I Rzeczypospolitej ponownie stały się przedmiotem żywego zainteresowania historyków, a w konsekwencji przedmiotem osobnych studiów oraz opracowań¹. Rosnąca popularność tej problematyki przyczyniła się także do wznowień publikacji przedwojennych². Jednak zarówno w starszej, jak i w najnowszej literaturze przedmiotu omówione zostały przede wszystkim aptekarskie przywileje zbiorowe³ i indywidualne⁴, nadawane przez polskich monarchów oraz organizacja i działalność poszczególnych aptek w wybranych miastach⁵. W o wiele mniejszym stopniu opracowano natomiast zagadnienie aptekarskiego ustawodawstwa wewnątrz-

¹ Zob. np. L. Bartkowiak, *Kształtowanie się aptekarstwa w Polsce (XIII–XX wiek). Studium historiograficzne*, Poznań 2004.

² L. Kostrzeński, *Materiały do historii aptek wielkopolskich*, Poznań 1996.

³ Mowa tu np. o przywileju poznańskim z 1564 r., przywileju kazimierzowskim z 1566 r., przywileju toruńskim z 1576 r. i przywileju przemyskim z 1591 r.; zob. L. Bartkowiak, dz. cyt., s. 184–191; A. Drygas, *Kształtowanie się podstaw prawnych aptekarstwa w przekroju dziejowym. Studia nad podstawowymi źródłami do dziejów farmacji europejskiej i polskiej*, t. 1–2, Gdańsk 1995, tu t. 1, s. 102–116.

⁴ Zob. np. L. Bartkowiak, dz. cyt., s. 191–195.

⁵ Zob. np. Z. Mameła, *Dzieje Apteki Radzieckiej w Toruniu założonej w 1623 roku*, „Rocznik Toruński” 16, 1983, s. 189–202; T. Rejmanowski, *Dawne apteki Włocławka (1545–1951)*, „Zeszyty Naukowe WTN”, nr 2, 2005, s. 71–83; A. Stabra-wa, *Apteka Królewska („Apotheca Regia”) w Krakowie przy ulicy Grodzkiej 43 w okresie od 1525 do 1634 r. oraz koligacje jej współwłaścicieli z rodziną Miączyńskich (Apteka w Krakowie przy ul. Grodzkiej 39)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 12: 2006, s. 33–68; też, *Z dziejów apteki Bonifacego i Kazimierza Cantellich serwitorów królewskich w Krakowie przy ulicy Grodzkiej*, tamże, t. 11, 2005, s. 59–89; też, *Apteka Floriana Carborto, serwitora króla Zygmunta Augusta, w Krakowie przy ulicy Grodzkiej 36*, tamże, t. 10, 2004, s. 53–76.

miejskiego⁶. I nie tyle chodzi tu o ustawodawstwo wewnętrzne, co o podstawę legislacyjną dla zdominowania nadzoru nad aptekami przez władze miejskie⁷. W tym zakresie najpełniej przebadano dwie gdańskie regulacje prawne: Apotheker-Ordnung z 1597 r.⁸ i Medicinalordnung z 1703 r.⁹ Rozpoznanie pozostałych nowożytnych miejskich unormowań dotyczących organizacji aptek miejskich, jak i stopień ich wykorzystania przez polskich badaczy pozostają – jak się wydaje – w dalszym ciągu dość ograniczone.

Stąd też na szczególną uwagę zasługuje toruńska ustawa aptekarska z 1623 r., będąca podstawowym aktem prawnym, który aż do rozbiorów regulował funkcjonowanie aptek w Toruniu oraz określał zobowiązania toruńskich aptekarzy wobec zawodu, nadając im jednocześnie szereg przywilejów i uprawnień. Źródło to, wzmiankowane na marginesie różnorodnych archiwaliów toruńskich oraz prac syntetycznych poświęconych historii farmacji i historii Torunia¹⁰, było dotychczas uznawane za zaginione¹¹. W niniejszym tekście pragniemy pokrótce scharakteryzo-

---

⁶ W miastach Europy Zachodniej najstarsze próby regulacji działalności aptekarzy przez władze miejskie można datować na koniec XII i XIII w.; zob. L. Bartkowiak, dz. cyt., s. 19–23; R. Remblińska, B. Kuźnicka, *Historia farmacji*, Warszawa 1987, s. 156.

⁷ Dla średniowiecznego Wrocławia analizę odpowiednich aktów prawnych przeprowadził K.H. Bartels, *Wrocławskie statuty medyczne z połowy XIV w.*, „Sobótka” 61, 2006, nr 2, s. 193–204

⁸ Zob. np. S. Sokół, *Medycyna w Gdańsku w dobie Odrodzenia*, Gdańsk 1960, *passim*; A. Drygas, *Norymberga jako ośrodek myśli aptekarskiej okresu Odrodzenia i jej wpływ na kształtowanie się aptekarstwa w Gdańsku*, „Rocznik Gdański” 40, 1980, s. 181–185; tenże, *Kształtowanie...*, s. 117–121; tenże, *Aptekarstwo gdańskie 1399–1939*, Gdańsk 1983, s. 93–97.

⁹ A. Drygas, *Kształtowanie...*, s. 156–158; tenże, *Aptekarstwo...*, s. 102–108; tenże, *Gdańskie ustawy aptekarskie z 1597 i 1703 r. i konfrontacja ich z przepisami obowiązującymi dziś w Polsce*, „Farmacja Polska” 6, 1982, s. 219.

¹⁰ AP w Toruniu (dalej cyt. APT), Kat. II, II–1, *Manuscriptum Baumgartianum*, s. 161; J.Ch. Zernecke, *Historiae Thoruniensis naufragae tabulae, oder Kern der Thornischen Chronicke, welchen vom 1231sten bis an das 1711te Jahr, zur erbaulicher Wissenschaft und guten Nutzen, aus bewehrten Scribenten und glaubwuerdige Documenten stellet...*, Thorn 1711, s. 220 (Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu, dalej cyt. KK, A.78a adl.1); tenże, *Thornische Chronica in welcher die Geschichte dieser Stadt von MCCXXI. bis MDCCXXVI. aus bewehrten Scribenten und glaubwuerdigen Documentis zusammen getragen worden von Jacob Heinrich Zernecke. Zweyte vermehrte Auflage*, Berlin 1727, s. 269 (KK E.4 349); J. Wernicke, *Geschichte Thorns aus Urkunden, Dokumenten und Handschriften*, t. 2: *Die Jahre 1531–1840 umfassend*, Thorn 1842, s. 271; Z. Mameła, *Siedem wieków aptekarstwa toruńskiego*, Toruń 1997, s. 12, 33.

¹¹ Z. Mameła, *Siedem wieków...*, s. 12.

wać treść odnalezionej ustawy i udostępnić transkrypcję jej tekstu szerszemu gronu badaczy.

Chociaż wydana 3 VII 1623 r. Thorner Apotheker-Ordnung miała zasięg jedynie lokalny, to jednak zawierała wiele nowoczesnych sformułowań, co sprawia, że stanowi ona nader interesujący dokument do dziejów medycyny i farmacji w nowożytnym mieście pruskim. Młodsza o 26 lat od ustawy gdańskiej¹² i o 31 od – uważanej za wzorcową dla aptekarstwa zachodnioeuropejskiego – ustawy norymberskiej¹³, była drugim dokumentem tego typu, wydanym na obszarze Prus Królewskich¹⁴.

Toruńska Apotheker-Ordnung z całą pewnością nie była pierwszą próbą ingerencji Rady Miasta w organizację i funkcjonowanie aptekarstwa w Toruniu. Także wcześniej władze miejskie regulowały pracę lokalnych aptek i obrót lekami. Już w 1502 r., dwa lata później niż w Gdańsku¹⁵, w Toruniu wprowadzono regularne kontrole aptek przez lekarzy urzędowych (Stadt-Physici)¹⁶. Na skalę ogólnopaństwową ana-

¹² Biblioteka PAN w Gdańsku, mps 740, s. 58–69. Tekst ustawy w tłum. z niem. przez M. Pelczara cyt. A. Drygas, *Aptekarstwo...*, s. 222–227.

¹³ Tekst *Praw i ustaw najdosłowniejszego senatu norymberskiego odnoszących się do lekarzy, farmaceutów i innych* w tłum. z łaciny przez F. Wujewicza cyt. A. Drygas, *Norymberskie prawa i ustawy odnoszące się do lekarzy, farmaceutów i innych z 1592 r.*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 57, 1994, s. 209–230.

¹⁴ Na temat organizacji i funkcjonowania aptekarstwa w trzecim największym mieście Prus Królewskich, tj. w Elblągu, i o różnicach między aptekarstwem elbląskim a toruńskim zob. *Silva rerum Christiana Lachmanni, sekretarza toruńskiego: Miscellaneorum Tomus II*, k. 96, incipit: *Elbingisches Apotheker Gravamina* (KK, rkps K 4–33). W Prusach Książęcych pierwsza analogiczna ustawa autorstwa Rady Miejskiej została wydana dopiero w 1683 r. w Królewc. Zob. H. Valentin, *Die Entwicklung des ostpreussischen Apothekenwesens. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Ostpreussens. Festschrift zur 54. Hauptversammlung des Deutschen Apotheken-Vereins zu Königsberg 1928*, Berlin 1928, s. 24; tenże, *Die Königsberche Apothekenordnung vom 19.11.1683*, „Apotheker-Zeitung” 1927, nr 10, s. 129, 130.

¹⁵ A. Drygas, *Aptekarstwo...*, s. 89.

¹⁶ Początkowo do ich kompetencji – w kwestii nadzoru nad aptekami – należało samodzielne, doroczne kontrolowanie jakości wykonywanych w mieście leków, o czym świadczy umowa zawarta 25 I 1502 r. pomiędzy Radą Miejską a dr. Hieronimem Waldenbergiem. Jednak już w 1558 r., w obawie przed oszustwami, tudzież łapownictwem, do Stadt-Physikusa dokooptowano delegata wybieranego z grona rajców, który miał towarzyszyć medykowi w trakcie każdej inspekcji. 8 VIII 1601 r. toruńscy rajcy ogłosili postanowienie zwiększające liczbę wizytacji do dwóch w roku (1 marca i 1 września); jedynie w sytuacjach wyjątkowych (takich jak lata wojny, zarazy etc.) dopuszczano odstępstwo od tej reguły (apteki wizytowane były wówczas raz w roku, w ustalonym uprzednio terminie). Treść postanowienia zatwierdzono powtórnie 11 III 1609 r., tym razem rozciągając kontrolę na materialistów i drogistów. Zalecane fizykom wizytacje miały ogromne znaczenie praktyczne: z jednej strony eliminowały z obiegu towary niepełnowartościowe, z drugiej – likwidowały tzw. lichwę aptekarską,

logiczne zarządzenie wprowadził dopiero w 1523 r. król Zygmunt Stary¹⁷. Natomiast w 1572 r. – w związku z rosnącą konkurencją ze strony korzenników, którzy niezależnie od aptekarzy wytwarzali i sprzedawali produkty lecznicze, a w konsekwencji stale obniżającym się poziomem usług aptekarskich w mieście – władze miejskie ograniczyły liczbę działających w Toruniu aptek do trzech¹⁸. Dekret Rady potwierdził 28 XII 1576 r. król Stefan Batory, zaś w 1589 r. dokument transumował Zygmunt III Waza¹⁹. Za zmniejszeniem liczby aptek stała opinia, że „duża ich liczba niezgodna byłaby z ogólnie przyjętą praktyką, gdyż większość z nich upadłaby z powodu sprzedawania dla zysku leków przestarzałych zamiast świeżych, sfalszowanych zamiast prawdziwych, bezwartościowych zamiast działających, co jest rzeczą bardzo niebezpieczną”²⁰. I chociaż w przypadku wszystkich wyżej wymienionych regulacji każdorazowo mamy do czynienia ze zjawiskiem krzyżowania się prawa miejskiego i królewskiego, to jednak żadne z rozporządzeń Rady – co trzeba wyraźnie podkreślić – nie było prostą delegacją prawa państwowego; w kwestii unormowania funkcjonowania aptekarstwa w Toruniu ustanowienia królewskie miały charakter wtórny wobec ustawodawstwa miejskiego²¹.

---

wiążącą się z brakiem jednolitego cennika na produkty aptekarskie. Zob. Z. M a m e ł a, *Siedem wieków...*, s. 27, 34; APT, Kat. II, II–1, *Observata quaedam ex act. consul. Senatus Civitatis Thorunensis, (cum indice) 1346–1693. (Baumgartiano)*, k. 165v, 53v, 54r; J. W e r n i c k e, dz. cyt., t. 2, s. 161, 162, 271, 272.

¹⁷ Była to pierwsza ingerencja władz państwowych w sprawy aptekarstwa w I Rzeczpospolitej; zob. E. Ś w i e ż a w s k i, K. W e n d a, *Materiały do dziejów farmacji w dawnej Polsce od czasów najdawniejszych do chwili bieżącej*, t. 2, cz. 4, Warszawa 1883, s. 6, 7.

¹⁸ Co jednak ciekawe, już w latach dwudziestych XVII w., a zatem w czasie, kiedy opublikowano ustawę aptekarską, w Toruniu powstały kolejne dwie apteki i w ten sposób ich liczba wróciła do poziomu sprzed 1572 r.; zob. H. P i s k o r s k a, *Materiały do dziejów lekarzy i stanu sanitarnego miasta Torunia*, „Zapiski Historyczne” 25, 1960, z. 3–4, s. 132; Z. M a m e ł a, *Siedem wieków...*, s. 29; M. Ł y s i a k, *Przywileje królów polskich dla szpitali i medyków toruńskich w czasach I Rzeczpospolitej*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 50, 1987, s. 271–278; J. W e r n i c k e, dz. cyt., t. 2, s. 271, 272.

¹⁹ Z. M a m e ł a, *Przywilej króla Stefana Batorego z 1576 r. dla aptekarzy toruńskich*, „Farmacja Polska” 49, 1993, s. 7–14.

²⁰ Cyt. za: W. G ł o w a c k i, *Kształtowanie się zawodu aptekarskiego w Polsce*, „Farmacja Polska” 3, 1961, s. 47. O ograniczenie liczby aptek i aptekarzy starano się także w Gdańsku; zob. A. D r y g a s, *Aptekarstwo...*, s. 94.

²¹ Przy czym warto zaznaczyć, że w Toruniu na przełomie XVI i XVII w. można zaobserwować tendencję do objęcia regulacjami prawnymi wszystkich sfer życia. Sytuacja ta była spowodowana dynamicznym rozwojem miasta oraz reformatorską działalnością Henryka Strobanda i skupionych wokół niego osób. W tym czasie zostały

Nie wiadomo, w obliczu braku recesów Rady z interesującego nas okresu, czy uchwalenie toruńskiej Apothecker-Ordnung z 1623 r. poprzedziły jakiegokolwiek projekty wstępne, jak miało to miejsce w Gdańsku ćwierć wieku wcześniej²². W 1623 r. głównym motywem ustawodawcy, tak jak w przypadku wszystkich wcześniejszych i późniejszych unormowań²³, była chęć zlikwidowania „nieporządków” panujących w lokalnych aptekach, a w konsekwencji zapewnienie „bezpieczeństwa” w mieście – kwestia, którą historyk powinien łączyć zarówno z zagadnieniami ładu handlowego, jak i z troską o zdrowotność populacji miejskiej.

W artykule pierwszym ustawy zapowiedziano opracowanie przez lekarzy urzędowych oraz specjalnych inspektorów, delegowanych z grona rajców miejskich (tzw. *deputirten Herren*), ogólnomiejskiej taksy na leki i inne pozalecznicze środki dostępne w aptekach. Tu także stwierdzono, że w zależności od fluktuacji cen surowców aptecznych dokonywane będą dwa razy w roku korektury miejskiego cennika. Propozycja ujednolicenia cen na leki nie została jednak w Toruniu nigdy – w odróżnieniu od chociażby Gdańska²⁴ – w pełni zrealizowana. Jedynie podczas epidemii dżumy ukazywały się w mieście ogólnie obowiązujące taksy na leki²⁵.

W artykule drugim powtórzono zarządzenie z 1601 r., zaprowadzające nadzór medyczny nad działalnością miejskich aptekarzy i ustalające liczbę wizytacji aptecznych na dwie w roku. Przy czym, co istotne,

---

uchwalone m.in. zasady powoływania i funkcjonowania wszystkich rodzajów i szczebli miejskiej władzy, administracji oraz sądownictwa, jednocześnie nadano ponad 20 statutów cechowych, a także przyjęto ustawę o opiece nad sierotami. Zob. S. C a c k o w s k i, *Terytorium, ludność, władze miejskie*, w: *Historia Torunia*, red. M. Biskup, t. 2, cz. 2: *W czasach renesansu, reformacji i wczesnego baroku (1548–1660)*, Toruń 1994, s. 27, 28; G. M a z e k, *Opieka nad sierotami jako instytucja społeczna w Toruniu w początkach XVII w.*, w: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*, red. U. Augustyniak, A. Karpiński, Warszawa 1999, s. 131, 132.

²² A. D r y g a s, *Aptekarstwo...*, s. 93, 94.

²³ Inne, późniejsze uchwały Rady Miasta regulujące działalność toruńskich aptek to m.in.: atestacja właściwej receptury driakwi toruńskiej, wydana w 1648 r. (do tego czasu receptura nie była ujednolicona, stąd każda apteka przyrządzała lek według własnego przepisu), oraz ustawa z 1658 r., ograniczająca – w związku z rosnącą falą otruc w mieście – produkcję i obrót truciznami; zob. APT, Kat. II, II-5b, k. 32.

²⁴ *Verzeichniss und Taxa aller Arzneyen der Danziger Apothecken*, Danzig 1668; A. D r y g a s, *Aptekarstwo...*, s. 120–128.

²⁵ Zob. *Wollmeinende Erinnerung an alle Burger und Einwohner dieser Stadt wie sie sich... praeserviren und im Nothfall die ansteckten retten sollen*, Thorn 1708 (KK 103370; KK 4067 adl. 6); *Życzliwa przestroga do wszystkich Mieszczan I obywatelów jako się od Infekcyey... Morowego powietrza preserwować, y iak się iusz zarażeni w niebezpiecznym czasie ratować maią... podana od Tamecznych Postanowionych P.P. Medyków*, Toruń 1708 (KK 102474, KK 103371).

kontrole mogły być przeprowadzane znacznie częściej. W art. 3 stwierdzono bowiem, że w każdej sytuacji, gdy Stadt-Physikus zechce dokonać oględzin surowców i leków, te mają zostać mu bezzwłocznie okazane.

Kolejne artykuły ustawy odnosiły się do funkcjonowania i organizacji aptek. Postulowano w nich bezzwzględne zachowanie trzeźwości w miejscu pracy (art. 4), nakładano obowiązek stałego przebywania aptekarza lub jego pomocnika w aptece (art. 5), ustalano warunki dostępu do specjalnych szaf aptecznych, służących do przechowywania metali szlachetnych i *kamieni zdrowia* (art. 6), wreszcie określano przypadki, w których możliwe było otwarcie apteki nocą (art. 7).

Ustawa regulowała także proces produkcji środków leczniczych oraz obrót nimi, a także sposób ich przechowywania i konfekcjonowania oraz związany z tym zakres obowiązków i odpowiedzialności (art. 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 18, 19, 20 i 21). I tak np. Rada Miasta Torunia wprowadzała ograniczenia w handlu lekami na bazie alkoholu (art. 8), truciznami (art. 9) i środkami poronnymi. Ponadto starała się przeciwdziałać praktyce podfałszowywania leków (art. 16, 18 i 19) oraz nakładała na aptekarzy i innych pracowników apteki obowiązek zachowania tajemnicy zawodowej (art. 17).

Co ważne, w 1623 r. w Toruniu oficjalnie nakazano stosowanie zaleceń i przepisów farmakopei norymberskiej²⁶ (art. 12). Świadczy to o tym, że Toruń, podobnie jak Gdańsk, bardzo szybko włączył się w nurt naukowy obejmujący całą zachodnią Europę. Co więcej, oznacza to, że w mieście musiał zostać w tym czasie przyjęty wagowy system norymberski (*pondus medicinalis noricum*), dalece różny od tzw. systemu chełmińskiego²⁷.

Ustawa określała również zakres kompetencji zawodowych aptekarzy względem przedstawicieli pozostałych grup zawodowych związanych z działalnością medyczną oraz handlem i produkcją środków leczniczych, tj. lekarzy, materialistów i korzenników (art. 14, 15, 23). Wreszcie regulowała sposób przyjmowania czeladników oraz uczniów do zawodu (art. 22), a także normowała status prawny aptekarzy na przyszłość oraz jednoznacznie określała swój charakter w stosunku do innych, obowiązujących w mieście aktów prawnych (art. 23).

---

²⁶ W zachowanym w Zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu egzemplarzu farmakopei Cordusa znajdują się także zapisane odręcznie receptury takich leków, których drukowany spis nie obejmował; zob. V. Cordus, *Dispensatorium sive Antidotarium, apud Chr. Locher et J. Hoffman, Norimbergae 1592* (KK 24 R 8 28).

²⁷ Zob. A. Drygas, *Dawne terapie. Lek i jego formy, sposoby wytwarzania i dystrybucji*, w: *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1988, s. 178; tenże, *Aptekarstwo...*, s. 124; J. Szostak, *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*, Warszawa 2006, *passim*.

* * *

Nieobecna w żadnym z zespołów Archiwum Państwowego w Toruniu ustawa zachowała się w odpisie wraz z innymi (drukowanymi i rękopiśmiennymi) toruńskimi i gdańskimi przepisami porządkowymi oraz statutami cechowymi²⁸ w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu²⁹, w zasobie przejętym w 1923 r. od Biblioteki Rady Miasta (Rathsbibliothek zu Thorn)³⁰. Rękopis w formacie 4° liczy 10 stron i nie jest paginowany.

Wprawdzie nie wiadomo, kiedy dokładnie interesująca nas wersja aktu została sporządzona (w odpisie zachowano oryginalną datację), istnieją jednak przesłanki pozwalające ustalić w przybliżeniu czas jej powstania. Zasadnicza część rękopisu napisana została pismem neogotyckim, jednak pisarz konsekwentnie wyróżniał łacińskie wtrącenia późną odmianą kancelareski, analogiczną do pisma stosowanego w drugiej połowie XVII w. Znajomość dziejów miasta oraz jego archiwum skłania jednak do przesunięcia daty powstania rękopisu na okres po 1703 r., kiedy w wyniku pożaru ratusza spłonęły wszystkie księgi Rady Miejskiej³¹. Obowiązkiem władz miejskich było odtworzenie tekstu wciąż

---

²⁸ Są to: 1. (adl. 40) *E.E. Raths der Stadt Thorn Sonntag und Festtage Ordnung* (1706); 2. (adl. 41) *Revidirte Kleider Verlöbniß Hochzeit Kindtauff und Begräbniß Ordnung* (Toruń, 1722); 3. (adl. 42) oraz 11. *Mühlordnung eines Edlen Hochweisen Raths der Stadt Thorn* (1737); 4.–5. (adl. 43–44) *Renovirte Feuer Ordnung Königlicher Stadt Thorn* (1723 i 1736); 6.–7. (adl. 45–46) *Ordnung der Bürgerwache in Thorn geschlossen* (1655/1682/1697 i 1703); 8. (adl. 47) *Ordnung der Bürgerwache in Thorn übersehen und erneuert* (1703); 9. (adl. 48) *Es. Raths aufs neue übersehene und vermehrte Buchdrucker Ordnung* (Gdańsk 1759); 10. *Satzunge und Ordnung der löblichen Brüderschaft der Herren Schippers die/ex Königlichen Stadt Thorn* (1569); 13. (adl. 49) *Der Stadt Thorn allgemeine Contribution* (1752); 14. *Verlöbniß Hochzeit, Tauff und Begräbniß Ordnung* (Toruń 1747).

²⁹ KK, A 63 adl 12. W wydanym w 1896 r. katalogu biblioteki radzieckiej z woluminu tego wynotowano jedynie przedostatnią ustawę dotyczącą spraw podatkowych, dopisując jednak, że nie jest ona jedyną (*Sammelbände*); zob. *Katalog der Rathsbibliothek zu Thorn*, Thorn 1896, s. 6.

³⁰ Książnica Kopernikańska w Toruniu od 19 II 1923 r. zarządza zasobami bibliotek: niemieckiego Towarzystwa Kopernikańskiego (Bibliothek des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn), Towarzystwa Naukowego w Toruniu, protestanckiego Gimnazjum Akademickiego (Gymnasialbibliothek zu Thorn) oraz radzieckiej (Rathsbibliothek zu Thorn). Katarzyna Tomkowiak argumentuje jednak za tym, że zasób biblioteki Rady Miasta wszedł do zbiorów Biblioteki Miejskiej (Stadt-buecherei) już 12 II 1914 r.; zob. też, *Biblioteki w Toruniu w latach 1920–1939 (część I)*, „Folia Toruniensia” 4, 2004, s. 63, przyp. 8.

³¹ K. Ciesielska, *Zarys dziejów Archiwum Toruńskiego*, „Zapiski Historyczne” 43, 1978, s. 563–566; I. Janosz-Biskupowa, *Archiwum Ziem Pruskich. Studium archiwoznawcze*, „Roczniki TNT” 77, 1972, z. 3, Warszawa–Poznań 1974, s. 93–97;

przecież obowiązującej ustawy. I choć kolejne klęski spadające na Prusy Królewskie oraz Toruń nie pozwoliły na pełne odtworzenie archiwum³², to jednak w obliczu wojennej zawieruchy i szalejących chorób Rada Miejska z pewnością była zmuszona do uporządkowania spraw aptekarskich³³. Nie jesteśmy w stanie ustalić, skąd zdobyto oryginał ustawy lub jej kopię, by sporządzić odpis³⁴, ale z dużym prawdopodobieństwem musiało to nastąpić po 1703 r., na co wskazuje również osiemnastowieczne pismo neogotyckie.

W XIX w., po dość swobodnym połączeniu ustawy z innymi aktami, nadano jej formę oprawnej księgi. Na pierwszych stronach niektórych zszytych w niej aktów prawnych widnieją tuszowe pieczęcie magistratu używane w okresie od 1815 r. do połowy XIX w.³⁵ Nieopieczętowanie każdego z nich świadczy o tym, że przystawiano je przed połączeniem poszczególnych akt w jeden wolumin (powstał więc on po 1815 r.). Dopiero po tym fakcie musiało nastąpić przekazanie księgi do Biblioteki Rady Miejskiej, która już od XVII w. gromadziła druki dotyczące Torunia oraz tzw. Prussica³⁶. Apothecker-Ordnung der Stadt Thorn trafił więc tam niejako przez przypadek, na skutek włączenia ustawy w zbiór starodruków na podstawie ich wspólnej, prawnej proveniencji. Stamtąd – jak już wspomniano – przekazano go do Stadtbücherei, a następnie do Książnicy Kopernikańskiej.

* * *

J. Dygdała, *Upadek miasta w dobie wojny północnej (1700–1718)*, w: *Historia Torunia*, red. M. Biskup, t. 2, cz. 3: *Między barokiem i oświeceniem (1660–1793)*, Toruń 1996, s. 143.

³² W pożarze spłonęło również Archiwum Stanów Prus Królewskich. Próby jego rewizji podjęła pruska szlachta dopiero w 1730 r.; zob. I. Janosz-Biskupowa, dz. cyt., s. 98–101; J. Dygdała, *Piwnicki Kazimierz*, w: PSB, t. 26, s. 603; S. Achremczyk, *Życie sejmikowe Prus Królewskich w latach 1647–1772*, „Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie” 178, 1999, s. 171.

³³ Jeszcze podczas blokady miasta w 1703 r. wybuchły w mieście epidemie dyzenterii i czerwonki; J. Dygdała, *Upadek miasta...*, s. 142.

³⁴ Być może tekstu ustawy użyczył Polak, lekarz miejski Wenceslaus Durosch, zasiadający również w Radzie Miejskiej; zob. J.H. Zernicke, *Summarischer Entwurf des Geehrten und Gelehrten Thorners*, Toruń 1712, s. 12, 38 (KK 103394).

³⁵ M. Gumowski, *Pieczęcie i herby miast pomorskich*, „Roczniki TNT” 44, 1939, s. 170, pkt 7; K. Ciesielska, *Herb i pieczęcie miasta Torunia*, Toruń 1982, s. 47.

³⁶ K. Tomkowiak, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu*, „Rocznik Toruński” 25, 1998, s. 84.

Przy wyborze metody wydawniczej zdecydowano się skorzystać z dotychczasowych doświadczeń edytorów toruńskich³⁷, którzy postępując zgodnie z instrukcją Kazimierza Lepszego³⁸, opierali się również na wytycznych opracowanych przez wydawców niemieckich³⁹. Postępowanie takie wydaje się uzasadnione w obliczu identycznego – jak w przypadku statutów cechowych – pochodzenia i normatywnego charakteru ustawy oraz zaleceń K. Lepszego, który skupiając się w swym opracowaniu na edycji źródeł polsko- i łacińskojęzycznych, w innych przypadkach zaleca stosowanie metod przyjętych w dotychczasowych wydawnictwach.

Wydawcy tekstu rozważali odzwierciedlenie jego interesującej postaci graficznej, co oddałoby intencje pisarza. Instrukcje nie przewidują jednak stosowania w edycji tego typu zabiegów. Podkreślenia zostały więc oznaczone przypisami tekstowymi, natomiast fragmenty pisane kancelareską czytelnik rozpozna bez trudu, ponieważ pisarz konsekwentnie używał jej wyłącznie w przypadku łacińskich wtrąceń.

Zabiegi edytorskie polegały głównie – tak jak w przypadku wspomnianych statutów cechowych – na uwspółcześnieniu ortografii: reguły pisania małych i wielkich liter oraz pisownia wyrazów łącznie bądź rozdzielnie odpowiadają dzisiejszym normom języka niemieckiego. Zastosowano również współczesny system interpunkcyjny, zgodny z ustaleniami Wiedeńskiej Konferencji Ortograficznej (22–24 XI 1994 r.). Skorygowano także oczywiste błędy literowe, ewentualne uzupełnienia edytorskie zaznaczono nawiasem kwadratowym.

Bartosz Drzewiecki – Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; e-mail: bdbdbd@poczta.onet.pl

Katarzyna Pękacka-Falkowska – Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; e-mail: kpf@doktorant.umk.pl

---

³⁷ *Statuty toruńskiego rzemiosła artystycznego i budowlanego z XVI–XVIII w.*, wyd. B. Dybaś, J. Tandecki, przy współpracy M. Fabiszewskiego, Warszawa–Toruń 1990.

³⁸ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do XIX wieku*, oprac. K. Lepszy, Wrocław 1953.

³⁹ J. Schultze, *Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 98, 1962, s. 1–11; W. Heynemeier, *Richtlinien für Edition Landesgeschichtlicher Quellen*, Marburg–Köln 1978.

T e k s t   ź r ó d ł o w y

[k. 1]

^aApotheker-Ordnung
der Stadt Thorn^a //

[k. 2] Nachdem verwichner Zeit viel Beschwer der Bürgerschaftt allhier wegen allerlei eingrissener Unrichtigkeit in den Apotheken dieser Stadt zum öftern für E[*in*] E[*rbarer*] Rath kommen, als hat E. E. Rath vor billig erachtet solchen abzuhelpen, und die gemeine Wohlfahrt der Bürger dieser Stadt durch Abschaffung deroselben, mit Setzung einer billigen Taxae, wie auch Anordnung der Visitation und dergleichen Requisiten, die man in wohlbestellten Apotheken löblich in Acht zu nehmen pflegt, hierinnen zu befördern Inhalt und Kraft dieser neuen angesetzten ^bOrdnung an^b, welche von ietzo an und ins Künfftige ^calle Apotheker^c dieser Stadt verbinden, auch keinem eine Apotheke zu bestellen, oder derselben vorzustehen, vergönnet werden soll, er habe sich denn zuvor dieser E. E. Raths Ordnung unterworffen, und dieselbe treu und unverbrüchlich zu halten würcklich verpflichtet, und lautet E. E. Raths Ordination von Wort zu Wort, wie folget: //

[k. 2v] 1. Wie es billig ist, dass dieser Stadt Apotheker ihrer Arbeit geniessen, und ehrlichen Unterhalt für sich und die Ihrigen davon haben, also ist es auch nicht weniger billig, dass sie nicht einen ieden ihres Gefallens über Gebühr vertheuren und übersetzten: derohalben ordnen wir, dass sie eine richtige Taxam^d unter sich finden und dieselbe denen hinzu deputirten Herren unsers Mittels, wie auch dieser Stadt bestallten Doctoribus ad censuram et moderationem übergeben^e, damit wenn solche Taxa billig und gerecht befunden^f wird, wir dieselbe approbiren und bestätigen, soll auch nach beschehener Confirmation treulich und feste gehalten werden, und keinem Apotheker zugelassen sein, im wenigsten dawieder zu halten. Die weil aber die Waren bis weilen zu steigen und zu fallen pflegen, so soll diese unsere Taxa dahin nicht gemeinet sein, dass sie entweder unsern Bürgern oder auch den Apothekern zum Schaden gedeie; sondern es soll dieselbe alle Jahr ^gzwei mahl^g

^{a-a} Wyrazy podkreślone.

^{b-b} Wyrazy podkreślone.

^{c-c} Wyrazy podkreślone.

^d Wyraz podkreślony.

^e Wyraz nadpisany.

^f Wyraz poprawiony w środku.

^{g-g} Wyrazy podwójnie podkreślone.

in den Ordinariis Visitationibus erwogen, und da was zu erhöhen oder abzusetzen von nöthen, geändert werde doch also, dass ohne Vorbewust des Herren Revisoren und bestallten Doctoren die Apothecker sich dessen keines weges unterstehen sollen. Wir wollen auch diese Taxam insonderheit auf die Artzeneien verstanden haben, denn andere^h Warren, die zum Handkauff gehen, derer Preiss auch manniglich // [k. 3] ohn Gefehr kan wissen, als Gewürtz, Lichter, Marcepanen, Confect¹ und dergleichen, versehen wir uns, dass die Apothecker der Billigkeit nach, andern gleich sich halten werden, dafern sie nicht wollen, dass der Handkauff gantz entzogen und den Gewürtzkrähmern zuwachsen solle.

2. Zwei mahl im Jahr soll man die ⁱGeneral Visitationesⁱ der Apothecker halten, im Herbste und Frühlinge, auf die Zeit, so den Herren Revisoren und bestallten Doctoribus wird gut deuchten, und sollen die Apothecker alles^j, was man zu sehen begehrt, von Simplicibus² und Compositis³ nichts nicht hinterhaltend, zum Vorschein bringen, damit, was da gut ist, approbiret, was aber nicht gut, sondern verdorben, abgeschafft und weggethan werde, auf dass die Patienten an statt Heilsahmer Artzeneien nichts schädliches mit Nachtheil ihrer Gesundheit und Lebens^k gebrauchen.

3. So oft es auch geschehen würde, dass zwischen den General Visitationen irgend keiner der bestallten Doctorum irgend etwas von Medicamentosis zusehen beehrte, sollen die Apothecker gutwillig dasselbe Ihme zu zeigen und examiniren zu lassen verpflichtet sein, wie auch ihren Gesellen¹ und Discipeln befehlen, dass sie in Sachen, die Praepa-

^h Wyraz podkreślony.

ⁱ⁻ⁱ Wyrazy podkreślone.

^j Wyraz podkreślony.

^k Wyraz podkreślony.

¹ Wyraz podkreślony.

¹ Confect to według definicji z leksykonu Zedlera: „ein Composition derer Artzneyen, da man unterschiedene Pulvern, Gumatta, Zucker, Honig und Syrupe mit einander vereiniget und zu einer Masse bringet. Diese ist entweder trocken [...] oder nass”; zob. *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, t. 6, s. 488, www.zedler-lexikon.de (dalej cyt. Zedler). Konfekty były lekami wewnętrznymi, które otrzymywano na zimno lub gorąco, przez powlekanie cukrem, syropami lub miodem odpowiednio przygotowanych (całych bądź rozdrobnionych) surowców roślinnych; J. Szostak, *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*, Warszawa 2006, s. 316.

² *Simplicita* to albo leki proste albo surowce lecznicze, pochodzenia roślinnego (*vegetabilia*), zwierzęcego (*animalia*) i mineralnego (*mineralia*); zob. J. Szostak, *Scientia de simplicis w pierwszych zielnikach polskich*, „Archiwum Historii Medycyny” 43, 1980, s. 265–285.

³ *Compositia* to leki złożone; zob. *tenże*, *Farmakognozja...*, s. 248, 249.

ration der Artzeneien und gute Ordnung der Apothecken berteffende, gemeldten Docoribus gebuhrliche Folge leisten, und demselben, was sie ordnen würcklich nachkommen. //

[k. 3v] 4. In Sonderheit sollen sich die Apothecker der Sobrietaet beflüssigen, wie im gleichen auch ihr Gesinde dazu halten, damit aus ihrer Trunckenheit dem Krancken kein Unheil entstehe.

5. Auch soll die Apothecke nie nicht also bloss und verlassen stehen, dass nicht jederzeit, so viel möglich, entweder der Apothecker selber, oder aber ein Geselle darinnen sei anzutreffen.

6. Weil man auch in den Apothecken etliche Pretiosiora Medicamenta⁴ verschlossen hält, derer man öftters in schleunigen Zufällen benöthiget: als soll der Apothecker schuldig sein, so oft er zu Hause nicht anzutreffen, die Schlüssel so zu lassen, dass man darzu kommen, damit durch Verweilung, indem man ihn muss suchen, dem Krancken kein Schade erwachse.

7. Im gleichen sollen die Apothecker schuldig sein bei Nachtzeiten¹, so oft es begehret wird, die Apothecke zu öffnen, und beehrte Artzeneien manniglichen zukommen zu lassen; doch soll diese Öffnung auf dieienigen, die etwann bei Nachtzeiten den Confect naschen und Brandwein⁵ sauften, nachgehen, oder auf Karten und dergleichen unnöthige Sachen suchen, nicht verstanden werden.

8. ^m-Das Sonntags^m und hohe Festtage sollen sie unter wahren der Amts Predigt in ihren Häusern nicht gestatten ⁿ-Aqu[a] Vitae oder Brandweinⁿ zu zechen. //

[k. 4] 9. Gifft sollen sie niemand verkaufften, ohne Zulass eines unserer Revisoren oder der bestallten Medicorum: ebenmässig soll man alle Gifft besonders verschlossen behalten, also dass keiner, ohne der Apothecker selber, darzu möge kommen.

10. Im gleichen soll man Odorata⁶ und Foetida⁷ als asserviren, dass sie durch ihren Geruch andere Medicamenta nicht inquiniren.

¹ Wyraz podkreślony.

^{m-m} Wyrazy podkreślone.

ⁿ⁻ⁿ Wyrazy podkreślone.

⁴ *Metale i kamienie szlachetne (tzw. kamienie zdrowia, np. perły, szafiry, rubiny), z których sporządzano środki lecznicze. Według G. Vigarello u początku szerokiego stosowanie tego typu przedmiotów ochronnych stało wywodzące się z magii sympatycznej założenie, że „ciało jest biernym organizmem chronionym dzięki pewnym kontaktom albo zręcznie rozmieszczonym dodatkom”;* zob. G. V i g a r e l l o, *Historia zdrowia i choroby od średniowiecza do współczesności*, tłum. M. Szymańska, Warszawa 1997, s. 42.

⁵ Wódki, nalewki oraz inne płynne lekarstwa na bazie alkoholu.

⁶ *Odoramentum – wszelkie surowce farmaceutyczne o bardzo silnym (zarówno przyjemnym, jak i nieprzyjemnym) zapachu;* zob. Zedler, t. 25, s. 269

⁷ *Foetida – wszelkie cuchnące surowce farmaceutyczne;* zob. Zedler, t. 2, s. 911.

11. Treibende und abortiva^{o8} Medicamenta soll man ohne Verordnung der Doctorum niemands verkaufen.

12. Die Composita Medicamenta soll man nach dem Dispensatorio Norico zubereiten, und ohne Vorbewust dieser Stadt bestallter Doctorum in gar keiner Composition nichts auslassen oder ändern: doch mag man zugleich auch andere Simplicia und Composita, die darinnen nicht zufinden, auf Anordnung^p gemeldter Doctorum in den Apothecken praepariren und verkaufen.

13. Da auch irgend einer legitime^q promotus Doctor^r ausser den bestallten Medicis eine oder mehr Composition und Artzenei, wie sie immer mag genennet werden, zu seinem Gebrauche volte anfertigen lassen, soll es den Apotheckern dieser Stadt zwar frei stehen dieselbe zu praepariren, aber niemand zu verkaufen oder mit zutheilen, ohne weme es derselbe Doctor, der es bestellet hat, wird verschreiben, // [k. 4v] ^{s-s}es sei^s denn, dass dasselbe Medicamentum erstlich mit dieser Stadt bestallten Medicis communiciret werde, da es denn mit ihrem Consens und Zulass, wofern sie es rathsam befinden werden, zu feilem Kauf mag gehen.

14. Dieser Stadt Apotheckern sollen sich auch der Praxi und Curation^t mit Besuchung der Krancken in dieser Stadt gantzlichen zu enthalten schuldig sein.

15. Würde es auch geschehen, dass etwann ein Doctor in Praescribierung der Artzeneien die gewöhnliche Dosing^{u9} überschritte, welches der Apothecker leichtlich kan mercken, als dann soll der Apothecker schuldig sein denselben Doctorem, der dass Recept geschrieben, zu erinnern, ob es es fürsetzlich also geordnet, und als dann allererst nach empfangenem Bericht das Recept anfertigen.

16. Da auch zu Zeiten eines oder mehr Stücke in der Apothecke abgienge, und nicht verhanden wäre, soll dieser Stadt Apotheckern gantzlich verbotthen sein ein Succedaneum¹⁰ oder ^vquid pro quo^v darvor zu nehmen, vielweniger solches gantz aus zulassen, und die Artzenei also

^o Wyraz podkreślony.

^p Wyraz podkreślony.

^q Wyraz podkreślony.

^r Wyraz podkreślony.

^{s-s} Wyrazy podkreślone.

^t Wyraz podkreślony.

^u Wyraz podkreślony.

^{v-v} Wyrazy podkreślone.

⁸ Abortiva – środki poronne; zob. Zedler, Supl. 1, s. 214.

⁹ Szerzej na temat miar i dawek zob. J. Szostak, Farmakognozja..., s. 227–247.

¹⁰ Succedanea – substytut środka leczniczego, zamiennik; zob. Zedler, t. 40, s. 818.

er utiliret und verfälschet zu praepariren; sondern sollen den Defect den bestallten Doctoribus anmelden^w, und sich bei ihnen erlernen, was sie an statt desselben Defects in die Composition sollen substituiren.

17. Geschehe es auch, wie es sich wohl bei hohen und niedrigen Personen zuzutragen pflegt, dass irgend // [k. 5] ein Patient seine Krankheit wolte heimlich^x gehalten haben, als dann soll der Apothecker, wie auch ^yseine Gesellen^y und Discipel^z verobligirt sein solche niemanden zu offenbahren oder aus zu schwatzen.

18. Keine Syrupi^{aa11}, Conservae¹² und Condita¹³ sollen mit Honig, sondern mit gutem clarificirtem ^{ab}Zucker condiret^{ab} werden, ohne ausdrückliche Anordnung der bestallten Doctorum.

19. Im gleichen sollen keine Confectiones^{ac} oder mit Zucker bevorfenn [fern?] Sachen, so die Doctores zu den Artzeneien verschreiben, mit Amydo¹⁴ zubereitet werden, sondern alleine mit ^{ad}reinem Zucker^{ad}, was man sonst zum gemeinem Handkauf verthut, wird hierunter nicht verstanden.

20. Die destilirten^{ae} Wasser soll man ins künfftige in Gläsern, Flaschen, und andern tauglichen Fässchen halten, und ^{af}monathlich durchsehen^{af}, auch da sich etwan eine Mutter^{ag} darinnen setzen würde,

^w Wyrac podkreślony.

^x Wyrac podkreślony.

^{y-y} Wyrazy podkreślone.

^z Wyrac podkreślony.

^{aa} Wyrac podkreślony.

^{ab-ab} Wyrazy podkreślone.

^{ac} Wyrac podkreślony.

^{ad-ad} Wyrazy podkreślone.

^{ae} Wyrac podkreślony.

^{af-af} Wyrazy podkreślone.

^{ag} Wyrac podkreślony.

¹¹ Syrup, Syrupus, Serapium – syrop. Za Zedlerem: „in Apotheken werden sehr viel Syrupae gefunden, welche aus Säften und destillierten Wassern mit Honige oder Zucker zur rechten Dicke gekocht werden. Und solche sind entweder einfach, welche insgemein aus einem Stücke mit Zucker oder Honig bereitet werden, oder zusammengesetzt, welche aus vielen Ingredientien bestehen”; zob. Zedler, t. 41, s. 554; J. S z o s t a k, Farmakognozja..., s. 269–271.

¹² Conserv, Conserva – środki lecznicze na cukrze. Zedler pisze, iż conserva jest to: „eine nicht weiche Composition, welche aus Blättern, Blumen, Früchten und Wurzeln, mit Zucker vermengt, gemacht, zum Gebrauch aufgehoben, und eine Conserv genannt wird, weil sie Artzneyen also verwahret und zu erhalten sind. Sie werden entweder in erwärmende oder kühlende Conserven eingeteilt”; zob. Zedler, t. 6, s. 530.

¹³ Condita – są to: „allerhand eingemaht und gewürzte Sachen”; zob. Zedler, t. 6, s. 482.

¹⁴ Amido, Amydon, Amylum, Ammelmehl, Krafftmehl – skrobia pszeniczna; Zedler, t. 1, s. 906.

darvon abziehen, damit sie nicht faul, muchlich und ungeschmackt werden, und also denen, die sie gebrauchen, mehr zur Ungesundheit, als zur Genesung gedeien.

21. Wie die Syrupi Acidi und nicht Acidi¹⁵, die Succ¹⁶, die Roob¹⁷, Conservae, Condita, Pulveres¹⁸, Species Aromaticae et Purgantes¹⁹, Electuaria²⁰, Opiatae²¹, Eclegmata²², Trochisci²³, Colyria²⁴, Pilulae²⁵, Olea²⁶, Unguenta²⁷, Emplastra²⁸; imgleichen alle andern Simplicia // [k. 5v] und Composita sollen colligiret, exsicciret, praepariret und asserviret werden, sollen die Apothecker der Ordnung, so in den General Visitationen, durch^{ah} unsere Herren Revisores und bestallte Medicos wird gegeben, und von den Apotheckern angenommen werden, unverbrüchlich^{ai} nachkommen.

^{ah} Wyraz podkreślony.

^{ai} Wyraz podkreślony.

¹⁵ *Aceta medicata* – octy lecznicze; zob. Zedler, t. 1, s. 189; J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 254.

¹⁶ *Succi herbarum* – soki roślinne; zob. Zedler, t. 33, s. 240; J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 268, 269.

¹⁷ *Roob, Rob, Rohob, Succago, Sapa, Apochylisma* – gęsty, kleisty sok roślinny z dodatkiem cukru bądź miodu; zob. Zedler, t. 2, s. 442.

¹⁸ *Pulver, Pulvis, Pulver- prozski. Pulveres inspensorii, adspensorii* – zasyпки (przy-sypki); zob. Zedler, t. 29, s. 660; J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 330–335.

¹⁹ Zedler podaje, że nazwę species noszą specjalne proszki aromatyczne i oczyszczające, których można użyć do sporządzenia powidełek leczniczych; zob. Zedler, t. 38, s. 648.

²⁰ *Electuarium, Electuar, Lattwerge* – powidełka. Zedler podaje, że powidełka lecznicze ze względu na składniki z jakich były sporządzane, miały podobną acz rzadszą strukturę niż glinka (łac. Bolo). W skład powidełek wchodziły konserwy, cukry, proszki i syropy w następujących proporcjach: pół uncji konserw, dwie drachmy cukrów, drachma proszków i tyle syropu, by uzyskać odpowiednią konsystencję leku. J. Szostak dodaje, że powidełka wywodzą się z lekoznavstwa helleńskiego i są półpłynną postacią leku, przeznaczoną do użytku wewnętrznego; zob. Zedler, t. 8, s. 377; J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 321, 322.

²¹ *Opiata* – lekarstwa zawierające opium; zob. Zedler, t. 25, s. 834.

²² *Eclegma, Linctus, Looch* – odmiana płynnego leku; zob. Zedler, t. 8, s. 96.

²³ *Trochisci* – lecznicze ciasteczka, kołaczki; zob. Zedler, t. 45, s. 507.

²⁴ *Collyria* – płyny do oczu; zob. J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 284, 285.

²⁵ *Pille, Pilula, Catapotia, Pilule* – pigułki; zob. Zedler, t. 28, s. 106; J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 328–330.

²⁶ *Olea aetherea* – olejki. *Olea medicinalia* – olejki lecznicze; zob. Zedler, t. 25, s. 595; J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 277–280.

²⁷ *Unguentum, Salbe* – maść; zob. J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 300–305.

²⁸ *Emplastrum, Plaster* – plaster; zob. Zedler, t. 8, s. 554; J. Szostak, *Farmakognozja...*, s. 307–313.

22. Auch sollen die Apothecker keinen Gesellen^{aj} hinführo in Diensten oder Jungen zum Discipel annehmen, er habe sich dann gegen seinen Herren mit Handschlag an Eides statt verobligiret, dass er ^{ak}nach dieser Apothecker^{ak} Ordnung sich treulich verhalten wolle, welches er auch nachmahls ^{al}bei der^{al} ersten General-Visitation zu zu sagen verpflichtet sein soll.

23. Die Apothecker aber sollen sich E. E. Rath in ihrem Bürger-Eide verbinden, diese Ordnungen in allen Puncten treulich und unverbrüchlich zuhalten, wie auch in allen künftigen billigen guten Ordnungen sich zu submittiren, keine^{al} Privilegia nochandern Königliche Exemtiones zu erpracticiren und anzunehmen, oder dieser Stadt durch unbillige Mittel, Schwürigkeit zu verursachen, bei Straffe E.E. Rath nach Gelegenheit des Verbrechens, und in Sonderheit ^{am}bei Schliessung^{am} der Apothecken, welches sich E.E. Rath in continenti wieder die Ungehorsamen und Widerspänstigen zu verfahren ausdrücklich will vorbehalten haben. //

[k. 6]Hingegen will E. E. Rath die Apothecker wiederum in Schutz^{an} nehmen, und Niemand seines Gefallens ohne der Stadt Nothdürfft und E. E. Rath's Special Zulass, Apotheckerei zu treiben gestatten, auch den Materialisten und Gewürtz Krähmern Artzeneien zu bereiten, Marcepane zu backen, wie auch wachsserne Fackeln und Lichtern zu verkaufen, die Wachstapel ausgenommen, bei willkührlicher Straffe ernstlich verbieten, und es dieser Stadt Apotheckern alleine, zu besserem ihrem und der ihrigen Auffenthalt vorbehalten, vergönnen und zulassen. Actum in Senatu den 3 Monaths Tag Julii im 1623^{ao}

Jahre [3 VII 1623]

^{aj} Wyraz podkreślony.

^{ak-ak} Wyrazy podkreślone.

^{al-al} Wyrazy podkreślone.

^{al} Wyraz podkreślony.

^{am-am} Wyrazy podwójnie podkreślone.

^{an} Wyraz podkreślony.

^{ao} Wyraz podkreślony.